

S T U D I A

Obszar badawczy nauki o stosunkach międzynarodowych

Edward Halizak

Uniwersytet Warszawski

Celem artykułu jest próba udzielenia odpowiedzi na pytanie o zakres i istotę obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych. W naszym przekonaniu jest to problem najważniejszy, stanowiący o jej dyscyplinarności. Artykuł odnosi się do ontologicznych kryteriów wyodrębnienia dyscypliny i w tym sensie jest kontynuacją niektórych wątków zaprezentowanych w artykule pt. *Przedmiot, teoria i metodologia nauki o stosunkach międzynarodowych* („Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2015, nr 1, t. 51, s. 11–34).

Sformułowane na potrzeby artykułu założenie mówi, że wyodrębnienie obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych dokonuje się w oparciu o założenie ontologiczne. Dopiero na tej podstawie można w dalszej kolejności formułować założenie na poziomie epistemologii (teorii). Innymi słowy pytanie „co badać?” poprzedza kolejne – „jak badać?”.

W artykule proponuje się zastosowanie następujących kryteriów delimitacji obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych: instytucjonalne podstawy dyscypliny, rekonstrukcja pojęcia międzynarodowości, poziomy analizy, subdyscypliny.

Słowa kluczowe: ontologia stosunków międzynarodowych, Jeremy Bentham, międzynarodowość, studia międzynarodowe, poziomy analizy, badania polityki zagranicznej, studia bezpieczeństwa, studia regionalne i globalne, międzynarodowa ekonomia polityczna, instytucje międzynarodowe, historia stosunków międzynarodowych

Określenie obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych wbrew pozorom nie jest zadaniem łatwym. Związane z tym wyzwania wynikają po części z braku dyskusji naukowej na ten temat w Polsce. W naszym przekonaniu debata koncentruje się nadmiernie na aspektach metateoretycznych, a pomija się w niej

problem przyjmowania takich, a nie innych założeń, które są wstępnym, ale przecież najważniejszym kryterium definiowania dyscyplinarności danej dziedziny wiedzy.

Pojęcie obszaru ma geograficzne konotacje i kojarzy się z przestrzenią fizyczną. W nauce obszar badań należy rozumieć jako przestrzeń konceptualną delimitowaną przez założenia ontologiczne, system wiedzy (teorie) i metodologię¹. Alex Mintz utrzymuje, że obszar badawczy nauki o stosunkach międzynarodowych jest wyznaczany za pomocą takich parametrów jak: założenia, aktorzy, teorie, poziomy analizy, metody, pytania badawcze².

Należy mieć także na uwadze to, że w naukach społecznych i humanistycznych dochodzi do nakładania się obszarów badań, a granice poszczególnych dyscyplin mają charakter umowy. W związku z tym kluczowe pytanie brzmi: gdzie zaczynają się i kończą stosunki międzynarodowe, czyli to, co określamy mianem „międzynarodowości”? W metodologii nauk społecznych pytanie „co badać?” poprzedza kolejne – „jak badać?”, co oznacza, że najpierw określamy stanowisko ontologiczne, a później epistemologiczne (poziom teorii). Brak określenia w pierwszej kolejności stanowiska ontologicznego sprawia, że uzasadnione jest pytanie: teoria czego? Czy teoria systemu międzynarodowego? Polityki zagranicznej, integracji regionalnej, bezpieczeństwa? Teoria bez takich założeń nie spełnia żadnych funkcji eksplanacyjnych i predykcyjnych, jest pusta i nienaukowa, gdyż nie wiadomo, jakiego obszaru badawczego dotyczy.

Przyjmowanie danych założeń ontologicznych samo w sobie jest także formą teoretyzowania, w trakcie którego wyznacza się obszar badań, np. poprzez wybór między holistyczną i indywidualistyczną metodologią oraz rolą czynników ideowych i materialnych³. Aleksander Wendt identyfikuje dwie odmiennego rodzaju debaty prowadzone na poziomie ontologii przez badaczy stosunków międzynarodowych: pierwsza dotyczy tego, czy struktury są uwarunkowane materialnie czy społecznie, a druga relacji podmiot–struktura (*agent and structures*)⁴. Utrzymuje on, że „zagadnienia ontologiczne są decydujące, gdy idzie o to, jak myślimy i powinniśmy myśleć o życiu międzynarodowym”⁵. Problem polega na tym, że w sferze założeń ontologicznych, podobnie jak na poziomie epistemologii i metodologii, ujawnia się pluralizm, który jest źródłem żywotności dyscypliny, ale również jej sztucznych podziałów⁶.

---

¹ E. Haliżak, *Przedmiot, teoria i metodologia nauki o stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2015, nr 1, s. 11–35.

² A. Mintz, *Why Behavioral IR?*, „International Review” 2007, t. 9, s. 157–162.

³ C. Hay, *Does Ontology Trump Epistemology? Notes on the Directional Dependence of Ontology and Epistemology in Political Analysis*, „Politics” 2007, nr 2, s. 115–118.

⁴ A. Wendt, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008, rozdz. I–IV.

⁵ *Ibidem*, s. 39.

⁶ J. Levy, 2008 ISA Annual Convention Call for Papers, International Studies Association, <http://www.isanet.org/> (data dostępu: 1.04.2015).

Mając powyższe na uwadze, w artykule podjęto próbę identyfikacji obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych poprzez analizę takich problemów jak: 1) instytucjonalne i tożsamościowe podstawy nauki o stosunkach międzynarodowych; 2) pojęcie międzynarodowości i struktury interakcji międzynarodowych; 3) poziom analizy; 4) wyodrębnienie subdyscyplin.

1. Instytucjonalne i tożsamościowe podstawy nauki o stosunkach międzynarodowych

Sferę nauki dzieli się na dziedziny, dyscypliny i obszary badań w oparciu o kryteria przedmiotowe i podmiotowe, a także założenia ontologiczne i epistemologiczne. Te ostatnie w dziedzinie nauk społecznych i humanistycznych przesądzają o tym, czy dany obszar badań stanowi podstawę do wyodrębnienia dyscypliny naukowej ze względu na jej specyfikę, wymagającą zastosowania właściwej teorii i metodologii. Potrzeba przyjmowania założeń, o których mowa, sprawia, że poszczególne dyscypliny w tej dziedzinie są społecznie konstruowane i rządzą się własnymi regułami za pośrednictwem instytucji⁷. Warto w tym miejscu przytoczyć definicję z polskiej literatury przedmiotu: „dyscyplina naukowa to doniosła społecznie, ukształtowana i wyodrębniona ze względu na przedmiot i cel badań lub kształcenia część nauki w znaczeniu instytucjonalnym uznana za podstawową jednostkę tej klasyfikacji”⁸. Ponadto konkretne nauki rozwijają własne historiografie, których znaczenia w określaniu danej dyscypliny nie sposób nie docenić. Jeden z badaczy ujmuje tę kwestię następująco: „Mitologia dyscypliny powstaje w procesie narracji uczonych, spełnia ona funkcję legitymizującą, klasyfikuje stanowisko badacza w wyniku postępu naukowego, inni są wyrzucani na śmietnik historii. Mitologia konstruuje tożsamość, ułatwia wyznaczenie i dyscyplinowanie granic dyscypliny, sprzyja też samoświadomości badaczy”⁹.

Odtworzenie historii dyskursu konstytuującego dyscyplinę nauki o stosunkach międzynarodowych to zadanie na obszerną monografię. W związku z tym problem jej dziejów zostanie tylko zasygnalizowany w postaci historycznych zwrotów, debat teoretyczno-metodologicznych, przełomowych publikacji i aktywności wielkich badaczy, które zdaniem autora miały kluczowe znaczenie dla identyfikacji jej obszaru badawczego i granic.

Nauka o stosunkach międzynarodowych w literaturze anglojęzycznej i w międzynarodowym obiegu naukowym jest określana idiomatycznym zwrotem jako IR

---

⁷ Zob. M. Kornprobst, *International Relations as Rhetorical Discipline: Toward (Re-)Newing Horizons*, „International Studies Review” 2009, t. 11, s. 87–108; H. Savigny, *Looping Back to Move Forward: Historicizing the Constitution of Disciplinary Narratives in European Political Science and International Relations*, „European Political Science” 2010, nr 1, s. 99–110.

⁸ L. Krzyżanowski, *O podstawach kierowania organizacjami*, Warszawa 1994, s. 44.

⁹ D. Bell, *Writing the World: Disciplinary History and Beyond*, „International Affairs” 2009, nr 1, s. 3–22.

(*international relations*) lub jako „studia międzynarodowe” (*international studies*). Wśród licznych publikacji na ten temat warto wskazać na tę autorstwa Ole Waevera, specjalne wydanie czasopisma „Millenium” oraz pracę zbiorową autorów skandynawskich¹⁰. Współczesne pojmowanie nauki o stosunkach międzynarodowych jest zbieżne z poglądem prof. Remigiusza Bierzanka, który już na początku lat 70. ubiegłego wieku twierdził, że powstaje ona nie z podziału jednej dyscypliny, ale syntezy innych¹¹.

Okres międzywojenny to ważny etap w rozwoju dyscypliny za sprawą dwóch wydarzeń. Pierwszym było utworzenie Wydziału Stosunków Międzynarodowych na brytyjskim Uniwersytecie Aberystwyth w 1919 r., gdzie rozpoczęto nauczanie tej dziedziny wiedzy. W 1928 r. pod auspicjami Ligi Narodów powołano do życia pozarządową organizację – Konferencję Wyższych Studiów Międzynarodowych (La Conférence des Hautes Etudes Internationales) – z zadaniem opracowania programu studiów w zakresie stosunków międzynarodowych¹². Stwarzało to naturalną okazję do podjęcia problemu obszaru badawczego tej dyscypliny, który pojmowano bardzo szeroko, jako plasujący się między naukami przyrodniczymi a filozofią moralną¹³. Aktywny uczestnik tamtego gremium prof. Ludwik Ehrlich, nawiązując do prowadzonych wtedy dyskusji, w opublikowanej w 1947 r. pracy pisał, że „nauka o stosunkach międzynarodowych zajmuje się tą najszerszą stroną współzycia ludzi, którą jest współzycie całej ludzkości, współzycie narodów”¹⁴.

Od zakończenia drugiej wojny światowej aż do chwili obecnej dyskurs o nauce o stosunkach międzynarodowych charakteryzuje się niezwykle dynamiką i różnorodnością stanowisk teoretyczno-metodologicznych w kwestii tego, co konstytuuje tę dyscyplinę oraz jakie są jej granice i obszar badawczy¹⁵. Wedle Davisa Bobrowa trzy wydarzenia historyczne XX w. ukształtowały sposób myślenia i badania stosunków międzynarodowych. Były to pierwsza i druga wojna światowa oraz przyspieszenie procesów globalizacyjnych po zakończeniu zimnej wojny¹⁶. Równie ważne znaczenie miała decyzja podjęta z inicjatywy USA o włączeniu problematyki badań stosunków międzynarodowych do nauki o polityce jako subdyscypliny w związku z utworzeniem Międzynarodowego Stowarzyszenia Nauk Politycznych (International Political

¹⁰ O. Waever, *Still a Discipline After All These Debates?*, w: T. Dunne, M. Kurki, S. Smith (red.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford 2007; „Millenium: Journal of International Studies” 2007, t. 33, nr 3; P. Aalto, V. Harle, S. Moisio (red.), *International Studies. Interdisciplinary Approaches*, London 2011.

¹¹ Por. E. Haliżak, *Przedmiot...*, op.cit., s. 13.

¹² Idem, *Nauka o stosunkach międzynarodowych a nauka o polityce*, w: A. Gałganek, E. Haliżak, M. Pietraś (red.), *Wielo- i interdyscyplinarność nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2012, s. 39–75.

¹³ A. Zimmern, *University Teaching of International Relations*, Geneva 1939, s. 7.

¹⁴ L. Ehrlich, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Kraków 1947, s. 2.

¹⁵ Zob. m.in. K. Holsti, *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory*, London 1985; M. Hermann, *One Field, Many Perspectives: Building the Foundation for Dialogue*, „International Studies Quarterly” 1998, nr 4, s. 605–624.

¹⁶ D. Bobrow, *Prospecting the Future*, „International Studies Review” 1999, nr 2, s. 1–10.

Science Association, IPSA)¹⁷. W przyjętym dokumencie obszar badawczy stosunków międzynarodowych obejmował: politykę międzynarodową, międzynarodowe organizacje i administrację, prawo międzynarodowe. W przyjętej później metodologii klasyfikowania publikacji część piąta – dotycząca stosunków międzynarodowych – obejmuje: prawo międzynarodowe, międzynarodowe organizacje i administrację, politykę zagraniczną i stosunki międzynarodowe¹⁸.

Dla badaczy stosunków międzynarodowych pozostawanie w ramach IPSA zaczęło być postrzegane jako krępujące ze względu na ograniczenie badań do sfery zjawisk i procesów politycznych. W 1959 r. w USA utworzono nowe stowarzyszenie o nazwie International Studies Association (ISA), którego celem było wspieranie oraz inspirowanie wielokierunkowych i wielodyscyplinarnych badań stosunków międzynarodowych. Było to także efektem narastającego przekonania o potrzebie rozpoczęcia dyskusji o tym, czy stosunki międzynarodowe w ogóle są dyscypliną, o co po raz pierwszy zapytał Morton Kaplan¹⁹. Utworzenie ISA stało się inspiracją dla organizowania w poszczególnych państwach stowarzyszeń studiów międzynarodowych – jak np. British International Studies Association. W 2000 r. te krajowe stowarzyszenia powołały do życia World International Studies Committee (WISC). Od 2014 r. członkiem WISC jest Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych. Należy nadmienić, że w 2013 r. powstało European International Studies Association. Informacje zawarte na internetowych witrynach tych stowarzyszeń są użytecznym źródłem na temat pojmowania obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych²⁰.

Równoległe z organizacyjnym rozwojem badań stosunków międzynarodowych po 1945 r. toczyły się wyjątkowo intensywne teoretyczno-metodologiczne debaty, dzięki którym określono ogólny obszar badawczy nauki o stosunkach międzynarodowych, mieszczący się między realizmem i idealizmem oraz pozytywizmem i postpozytywizmem²¹. Paradygmatyczne spory zaczęły wygasać na początku XXI w., a kilka lat temu ukazały się publikacje, których autorzy zaczęli proponować zakończenia sporów i rozwijanie badań integrujących różne podejścia i szkoły teoretyzowania²².

---

¹⁷ D. Long, *Who Killed the International Studies Conference*, „Review of International Studies” 2006, nr 4, s. 603–622.

¹⁸ J. Coakley, J. Trent, *History of the International Political Science Association 1949–1999*, Dublin 2000.

¹⁹ M. Kaplan, *Is International Relations a Discipline*, „The Journal of Politics” 1967, nr 3, s. 462–476.

²⁰ Zob. <http://www.isanet.org/> (data dostępu: 10.06.2015); <http://www.bisa.ac.uk/> (data dostępu: 10.06.2015); <http://www.wiscnetwork.org/> (data dostępu: 10.06.2015); <http://www.ptsm.edu.pl/> (data dostępu: 10.06.2015); <http://www.eisa-net.org/> (data dostępu: 10.06.2015).

²¹ Y. Lapid, *The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-positivist Era*, „International Studies Quarterly” 1989, nr 3, s. 235–254; T. Łoś-Nowak, *Wyjaśnić czy interpretować. Dylematy i wyzwania czwartej debaty interparadygmatycznej*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2009, t. 39, s. 29–47.

²² R. Sil, P. Katzenstein, *Beyond Paradigms. Analytic Eclecticism in the Study of World Politics*, London 2010; D. Lake, *Why „Isms” are Evil: Theory, Epistemology and Academic Sects as Impediments to Understanding and Progress*, „International Studies Quarterly” 2011, nr 2, s. 465–480.

W przeszłości ważną rolę w debacie o istocie obszaru badawczego dyscypliny odegrały specjalne edycje czasopism naukowych poświęcone tej problematyce, jak np. „World Politics” i „International Organization”²³. W 2011 r. ukazała się okolicznościowa edycja czasopisma „Millenium: Journal of International Studies” z okazji jego 40-lecia, zawierająca najbardziej innowacyjne publikacje, które zdaniem redakcji wyznaczyły nowe standardy i obszary teoretyzowania o stosunkach międzynarodowych²⁴.

Ważnym przejawem stanu dyskursu naukowego w danej dziedzinie wiedzy są wydawnictwa encyklopedyczne, w których poddaje się ją odpowiedniej systematyzacji i klasyfikacji. W ramach każdej dyscypliny nauk społecznych i humanistycznych publikowane są takie kompendia. Pierwsze encyklopedie stosunków międzynarodowych wydano w latach 70. ubiegłego stulecia w USA, a w kilkanaście lat później uczyniono to w Wielkiej Brytanii²⁵. Prawdziwym jednak przełomem było opublikowanie w 2002 r. pierwszej kompleksowej encyklopedii stosunków międzynarodowych przez wydawnictwo Sage pod tytułem *Handbook of International Relations*, wielokrotnie później wznawianej²⁶. Jest to jak do tej pory najbardziej zaawansowana prezentacja obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych. W 28 rozdziałach wybitni znawcy tematyki identyfikują kluczowe problemy międzynarodowe jako obszar badań stosunków międzynarodowych.

Spośród wielu opinii na temat pojmowania obszaru dyscypliny warto przytoczyć tę sformułowaną przez Christine Sylvester. Pisze ona metaforycznie, że IR jest obozem, w którym różne obszary wiedzy uzupełniają się, dzięki czemu możliwe jest tworzenie naukowych podstaw dalszej konstrukcji. Sprawia to, że nauka o stosunkach międzynarodowych osiągnęła apogeum rozwoju, metaforycznie rozumiane jako koniec (*the end*), w tym sensie, że ma określoną lokalizację, uczestników, procedury, teorie, tradycje – tak jak inne dyscypliny²⁷.

2. Międzynarodowość i struktura interakcji międzynarodowych

Działania i oddziaływania państw tworzą strukturę interakcji międzynarodowych, która może być wyodrębniona i klasyfikowana wedle różnych kryteriów: podmiotowych, przedmiotowych, czasowych, przestrzennych, a także wedle rodzajów, typów i form. Analiza tej struktury spełnia dwojakiego rodzaju funkcje. Po pierwsze

²³ „International Organization” 1998, nr 4; „World Politics” 1997, nr 1.

²⁴ „Millenium: Journal of International Studies” 2011, t. 40.

²⁵ F. Greenstein, I. Fred, W. Nelson (red.), *Handbook of International Relations*, t. 8: *International Politics*, Massachusetts 1975; A. Groom, M. Light (red.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory*, London 1994.

²⁶ W. Carlsnaes, T. Risse, B. Simmons (red.), *Handbook of International Relations*, London 2010.

²⁷ Ch. Sylvester, *Whither the International at the End of IR*, „Millenium: Journal of International Studies” 2007, nr 3, s. 561–563.

umożliwia identyfikację istoty międzynarodowości, a po drugie ułatwia odpowiedź na pytanie o obszar nauki o stosunkach międzynarodowych.

Dla identyfikacji nauki o stosunkach międzynarodowych pojęcie międzynarodowości ma fundamentalne znaczenie – jest to kamień węgielny tej domeny wiedzy. Nic więc dziwnego, że w debacie o jej dyscyplinarności problemowi sensu tego pojęcia poświęca się coraz więcej uwagi. W polskiej literaturze przedmiotu jako pierwszy tę kwestię podjął Andrzej Gałganek²⁸. Znaczenia pojęcia międzynarodowości nie sposób nie docenić, biorąc pod uwagę, że stanowi ono najważniejszy przedmiot badania – konstytuujący dyscyplinę. O tej współzależności dwaj anglosascy uczeni piszą: „dyscyplina [IR] opiera się na założeniu mówiącym, że problem międzynarodowości odnosi się do rzeczywistości o określonych granicach, na temat której ta dyscyplina generuje wiedzę. Międzynarodowość sama w sobie, wyznaczając granice badań, uzasadnia istnienie dyscypliny”²⁹.

Współcześnie pojęcia „międzynarodowy” i „międzynarodowość” oznaczają przestrzeń wzajemnych oddziaływań między państwami narodowymi. Przyjmuje się bowiem, że naród oznacza wspólnotę ludzi posiadających określoną tożsamość i instytucję państwa. W praktyce badawczej i dydaktycznej posługujemy się pojęciem „stosunki międzynarodowe”, a nie „stosunki międzypaństwowe”, którego zakres znaczeniowy byłby węższy. Przestrzeń wzajemnych oddziaływań i interakcji stała się przedmiotem naukowych dociekań na przełomie XVIII i XIX w., w związku z emancypacją i upodmiotowieniem narodów pod wpływem idei Oświecenia i haseł rewolucji francuskiej. Geneza międzynarodowości (*international*) jest powszechnie znana, a jej autorem był brytyjski teoretyk prawa Jeremy Bentham, który w opublikowanej w 1780 r. pracy uznał, że termin „prawo narodów” (*law of nations*) jest mało przydatny dla określenia relacji między suwerennymi państwami. Wynikało to z jego zainteresowania tymi aspektami prawa, które nie podlegają wewnętrznej jurysdykcji państw. W związku z tym Bentham zaproponował, aby nazwać je zbiorczo międzynarodowym. Oto jego definicja z oryginalnego tekstu: „The word *international*, it must be acknowledged, is a new one; though, it is hoped, sufficiently analogous and intelligible. It is calculated to express, in a more significant way, the branch of law which goes commonly under the name of the law of nations: an appellation so uncharacteristic, that, were it not for the force of custom, it would seem rather to refer to internal jurisprudence”³⁰.

Międzynarodowość może więc być ujmowana jako przestrzeń, która powstaje w wyniku działań i oddziaływań państw. Jest jednak ulokowana poza nimi – stąd

---

²⁸ A. Gałganek, *Czy istnieje teoria społeczna „międzynarodowości” i „wewnętrzności”*, „Przegląd Politologiczny” 2007, nr 2, s. 21–38; idem, *Genealogia międzynarodowości. Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 3, s. 9–13.

²⁹ D. Bigo, R.B.J. Walker, *Political Sociology and the Problem of the International*, „Millennium: Journal of International Studies” 2007, nr 3, s. 728.

³⁰ Cyt. za: H. Suganami, *A Note on the Origin of the Word „International”*, „British Journal of International Studies” 1978, nr 3, s. 231.

rozdzielenie międzynarodowości i wewnętrzności państwa (*outside/inside*)³¹. Debata o tych dwóch sferach/przestrzeniach ma kluczowe znaczenie dla określenia przedmiotu badania nauki o stosunkach międzynarodowych i/lub jej obszaru badawczego. Ma ona jeszcze ważniejsze znaczenie dla delimitacji obszaru badawczego dwóch dyscyplin: nauki o polityce i nauki o stosunkach międzynarodowych – sfera wewnętrzności państwa jest domeną tej pierwszej, a międzynarodowości tej drugiej³². Ich ontologie są całkowicie rozłączne, ponieważ sfera wewnętrzna państwa charakteryzuje się relatywnym pokojem i porządkiem, zapewnianym przez wewnętrzny system polityczny, prawo krajowe, zorganizowane społeczeństwo, gospodarkę i kulturę narodową. Tymczasem to, co międzynarodowe (zewnętrzne), ma charakter konkurencji i rywalizacji z użyciem siły, gdzie każde państwo realizuje swój interes narodowy, definiowany w kategoriach potęgi. Jest to realistyczne ujęcie międzynarodowości, któremu przeciwstawia się ujęcie idealistyczne lub utopijne³³. Podział na wewnętrzność i zewnętrzną – międzynarodowość nie wyklucza badań na temat związków między nimi³⁴ ze względu na umiędzynarodowienie sfery wewnętrznej państwa, np. przez proces ratyfikacji i implementacji do porządku wewnętrznego norm prawa międzynarodowego. W wymiarze genetycznym implikuje to pierwszeństwo sfery międzynarodowości nad sferą wewnętrzną państwa.

Wedle dominującego poglądu przestrzeń międzynarodowa jest konstruowana poprzez państwowe mechanizmy polityki zagranicznej i dyplomacji. Państwa wedle Henriego Lefebvra „produkują przestrzeń”³⁵, która może mieć wymiar geograficzny, badany z pomocą geografii³⁶. Przestrzeń ta jest poddana regulacjom w postaci umów i traktatów międzynarodowych. Wedle danych Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) od 1946 r. zarejestrowano ponad 200 tys. umów i załączników³⁷. To pokazuje, jak ważną rolę w badaniu stosunków międzynarodowych odgrywa nauka prawa międzynarodowego.

Pogląd mówiący, że przestrzeń międzynarodowa to wyłączny efekt działań państw, nie jest akceptowany. Wiąże się to z problemem pojmowania treści znaczeniowych angielskiego terminu *international*. Począwszy od Benthama, rozumiano je jako stosunki między suwerennymi władcami i państwami, co powinno implikować nazwę „stosunki międzypaństwowe” (*interstate relations*). W tamtych czasach nie dostrzegano różnicy między pojęciami państwa i narodu, o czym zaświadcza opinia

³¹ R.B.J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as a Political Theory*, Cambridge 1983.

³² E. Haliżak, *Nauka...*, op.cit., s. 39–77.

³³ Y. Ferguson, R. Mansbach, *Post-internationalism and IR Theory*, „Millennium. Journal of International Studies” 2007, nr 3, s. 529.

³⁴ E. Haliżak (red.), *Polityka zagraniczna i wewnętrzna państwa w procesie integracji europejskiej*, Bydgoszcz 2004.

³⁵ H. Lefebvre, *The Production of Space*, Oxford 1991.

³⁶ L. Sjöberg, *Scaling IR Theory: Geography Contribution to Where IR Takes Place*, „International Studies Review” 2008, t. 10, s. 472–500.

³⁷ United Nations Treaty, <https://treaties.un.org/> (data dostępu: 10.06.2015).

wpływowego myśliciela Emmericha Vattela: „Narody, czyli państwa, są to związki polityczne społeczności ludzi złączonych razem celem zapewnienia sobie bezpieczeństwa i innych korzyści wspólnymi siłami”³⁸.

Integralne ujmowanie narodu i państwa występuje nadal u części badaczy stosunków międzynarodowych, wywodzących się z tradycji nauki o polityce, którzy utożsamiają stosunki międzynarodowe z międzynarodowymi stosunkami politycznymi lub – innymi słowy – stosunkom międzynarodowym przypisują wyłącznie cechę polityczności³⁹. Przedstawiciele tego archaicznego sposobu myślenia nie zauważają, że po drugiej wojnie światowej zaczęto odchodzić od tak wąskiego rozumienia stosunków międzynarodowych, które obejmują szeroki wachlarz interakcji – co uzasadnia potrzebę wprowadzanie wielo- i interdyscyplinarnych podejść w ich badaniach⁴⁰. Robert Cox zauważa, że pojęcie „międzynarodowy” odnosi się do kontaktów między narodami, co implikuje pewną nieokreśloność w porównaniu do stosunków między państwami o jasno zdefiniowanych granicach. Zatem bez uwzględniania kulturowo-cywilizacyjnych aspektów, mających duże znaczenie dla samoidentyfikacji narodów, nie sposób właściwie pojąć międzynarodowości⁴¹.

Założyciel nauki o stosunkach międzynarodowych Hans Morgenthau w latach 60. ubiegłego stulecia odniósł się do tego problemu, pisząc: „Polityka międzynarodowa jak każda polityka jest walką o władzę. Jeśli jest jakiś ostateczny cel w polityce międzynarodowej, to jest to władza. (...) Z takiego pojmowania polityki międzynarodowej można wyciągnąć dwojakiego rodzaju wnioski. Po pierwsze nie każde działania państwa w stosunku do innego ma polityczny charakter, gdyż wiele z nich nie jest podejmowanych z myślą walki o władzę. Chodzi tu o aktywność prawną, ekonomiczną, humanitarną i kulturalną. Zatem państwo nie jest zaangażowane w politykę międzynarodową, kiedy wymienia dobra i usługi, udziela humanitarnej pomocy i promuje własną kulturę. Po drugie nie wszystkie państwa w tym samym czasie w równym stopniu angażują się w politykę międzynarodową”⁴².

Współcześnie w badaniu stosunków międzynarodowych odrzuca się pogląd o tym, że są one domeną wyłącznie stosunków międzypaństwowych. Zamiast tego prowadzi się je na bazie powszechnie akceptowanego założenia, mówiącego o potrzebie rozłącznego, ale zarazem współzależnego ujmowania pojęć narodu i państwa, przy czym każde z nich ma wielowymiarowy charakter. „Dzisiaj – stwierdza Robert Cox – państwo i społeczeństwo obywatelskie są wzajemnie powiązane, a ich

³⁸ A. Gałganek, *Historia teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 377.

³⁹ S. Bielen, *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2010.

⁴⁰ C. Manning, *The University Teaching of the Social Sciences: International Relations*, Paris 1954; Q. Wright, *The Study of International Relations*, New York 1955.

⁴¹ R. Cox, „*The International*” in *Evolution*, „Millennium: Journal of International Studies” 2007, nr 3, s. 513–527.

⁴² H. Morgenthau, *Power and Ideology in International Politics*, w: J. Rosenau (red.), *International Politics and Foreign Policy*, New York 1961, s. 170.

wyodrębnianie ma charakter wyłącznie analityczny⁴³. Tak więc państwo będąc aktorem tyleż politycznym, co ekonomicznym i kulturowym, nadaje całkowicie nowe znaczenie pojęciu międzynarodowości, kształtowanemu przez interakcje społeczne, ekonomiczne i polityczne⁴⁴.

Na złożoność interakcji między państwami zwracał uwagę przed laty Jacob Viner, utrzymując, że państwa dążą jednocześnie do realizacji dwóch egzystencjalnych celów, tj. władzy (siły, potęgi) i bogactwa, między którymi ujawniają się następujące zależności:

- 1) bogactwo jest absolutnie niezbędnym środkiem siły koniecznej dla zapewnienia bezpieczeństwa i przeciwdziałania agresji;
- 2) siła odgrywa istotną i wartościową rolę jako środek zdobycia i utrzymania bogactwa;
- 3) bogactwo i siła są najważniejszymi celami polityki państwa;
- 4) w długim okresie następuje harmonia między tymi celami⁴⁵.

W kilkadziesiąt lat później, pod koniec XX w., w badaniach stosunków międzynarodowych zwrócono się ku zaniedbywanej dotąd kulturze, której przypisano równie ważną rolę jak polityce i ekonomii. Określono to mianem „kulturowego zwrotu”⁴⁶. Jedną z najważniejszych publikacji poświęconych analizie roli kultury w stosunkach międzynarodowych była praca Christiana Reusa-Smita⁴⁷. Jednak pionierską rolę w tym względzie odegrała publikacja Martina Wighta, który pisał, iż „musimy przyjąć, że system międzynarodowy nigdy by nie powstał bez odpowiedniego poziomu kulturowej bliskości między jego członkami”⁴⁸. Rolę kultury ujawnia się już na poziomie przyjmowanych założeń ontologicznych, gdzie musimy dokonywać wyboru między ontologią materialistyczną i niematerialistyczną. Andrew Hurrell pisze, że znaczenia parametrów materialnych nie sposób zakwestionować. Jednak – jak utrzymuje – nie mogą one być należycie zrozumiane bez odpowiedniej wiedzy i pojmowania ich przez aktorów. W ramach tej intersubiektywnej wiedzy największe znaczenie należy przypisać normom i instytucjom⁴⁹.

⁴³ R. Cox, *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*, „Millennium. Journal of International Studies” 1981, nr 2, s. 127.

⁴⁴ Zob. specjalne wydanie czasopisma „Millennium. Journal of International Studies” 2007, nr 3, w tym artykuł I. Neumann, D. Sending, *The International as Governmentality*, s. 677–701.

⁴⁵ J. Viner, *Power versus Plenty as Objectives of Foreign Policy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, „World Politics” 1948, nr 1, s. 1–29; B. Fordham, *Power or Plenty? Economic Interests, Security Concerns and American Intervention*, „International Studies Quarterly” 2008, t. 52, s. 737–758.

⁴⁶ Y. Lapid, *Culture's Ship: Returns and Departures in International Relations Theory*, w: idem, F. Kratochwil (red.), *The Return of Culture and Identity in International Relations Theory*, London 1996.

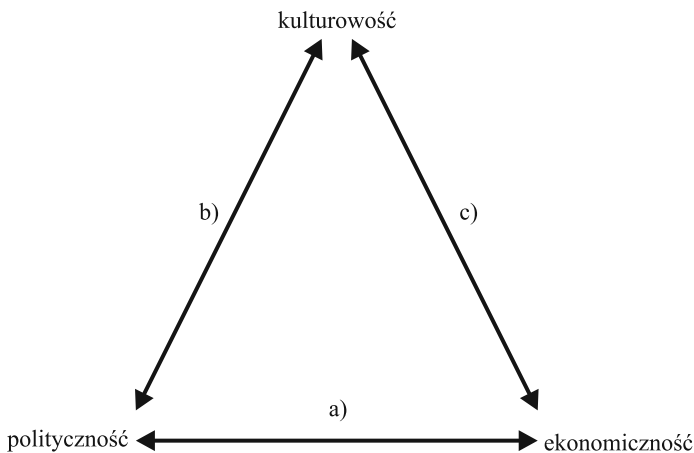
⁴⁷ Ch. Reus-Smit, *The Moral Purpose of the State. Culture. Social Identity and Institutional Rationality in International Relations*, Princeton 1999.

⁴⁸ M. Wight, *System of States*, Leicester 1977.

⁴⁹ A. Hurrell, *Norms and Ethics in International Relations*, w: W. Carlsnaes, T. Risse, B. Simmons (red.), op.cit., s. 142.

Pozimnowojenna globalizacja doprowadziła do przewartościowania relacji między tym, co polityczne, ekonomiczne i kulturowe w stosunkach międzynarodowych, gdyż – jak zauważa Ulrich Beck – wywodzące się z wczesnej fazy modernizmu rozróżnienie na politykę i ekonomię zanika⁵⁰. Beckowi wtóruje inny badacz, który utrzymuje, iż „teza, że wszystko jest polityką, prowadzi nas na manowce, jeśli nie zostanie uzupełniona zrozumieniem, że wszystko jest również ekonomią i kulturą”⁵¹.

Biorąc zatem pod uwagę uwarunkowania i założenia, możemy zaproponować konceptualizację struktury interakcji międzynarodowych w postaci trójkąta symetrycznego. Jego wierzchołki prezentują współzależność cech: polityczności, ekonomiczności i kulturowości, z których każda jest źródłem interakcji, które z kolei są wzajemnie uwarunkowane. Wyznaczają one także obszar badawczy, gdzie trzy bilateralne interakcje: a) polityki i ekonomii, b) polityki i kultury, c) ekonomii i kultury, wyznaczają trójwymiarową przestrzeń wzajemnego przenikania się i oddziaływania. Taka konceptualizacja spełnia kryterium holistycznego ujęcia obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych znacznie lepiej niż prosty podział na międzynarodowe stosunki polityczne, gospodarcze, kulturalne, społeczne, wojskowe itp.

Rycina 1. Trójkąt interakcji międzynarodowych

Źródło: opracowanie własne.

3. Poziomy analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych

Problematyka poziomów analizy w badaniach stosunków międzynarodowych w Polsce była do niedawna zupełnie zaniedbywana. Prawdziwym przełomem w tym względzie była II Ogólnopolska Konwencja Polskiego Towarzystwa Studiów

⁵⁰ U. Beck, *What is globalization?*, w: D. Held, A. McGrew (red.), *The Global Transformation Reader*, Cambridge, s. 100–101.

⁵¹ U. Beck, A. Giddens, S. Lash, *Modernizacja refleksyjna*, tłum. J. Konieczny, Warszawa 2009, s. 54.

Międzynarodowych w Lublinie w listopadzie 2012 r. na Uniwersytecie im. Marii Curie-Skłodowskiej. Pokłosiem tej konferencji jest praca zbiorowa pod redakcją autora i Marka Pietrasia pt. *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*⁵². Tytuły rozdziałów części pierwszej pokazują, jak ważną rolę w identyfikacji obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych odgrywa procedura wyodrębnienia poziomów analizy. Oto one:

1. Edward Haliżak, *Poziomy analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych*.
2. Jacek Czaputowicz, *System międzynarodowy jako poziom analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych*.
3. Sylwester Gardocki, *Teoria systemów a poziom analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych*.
4. Jakub Zajączkowski, *Poziomy analizy regionalnej w nauce o stosunkach międzynarodowych*.
5. Teresa Łoś-Nowak, *Państwowy poziom analizy w stosunkach międzynarodowych*.
6. Wojciech Kostecki, *Poziomy analizy polityki zagranicznej*.
7. Marek Pietraś, *Przestrzeń transnarodowa jako poziom analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych*.

Tabela 1. Poziomy analizy a obszar badawczy i teorie nauki o stosunkach międzynarodowych

Poziomy analizy	Obszar badawczy	Teorie
Jednostka	Cechy osobowości i percepcja decydenta, dyplomaty oraz ludzi biznesu	Realizm klasyczny, konstruktywizm, teoria racjonalnego wyboru
Państwo	Polityka zagraniczna, polityka bezpieczeństwa, interes narodowy, racja stanu, tożsamości narodowe, polityka handlowa	Teorie polityki zagranicznej (np. realizm ofensywny i defensywny), realizm neoklasyczny
Region	Tożsamość regionalna, regionalne subsystemy, regionalne sojusze i organizacje, integracja polityczna i ekonomiczna	Teorie regionalnej integracji, teoria sojuszy, neoliberalizm
System międzynarodowy	Spółeczność międzynarodowa, instytucje międzynarodowe, globalizm–uniwersalizm	Realizm neoklasyczny i strukturalny, teoria społeczności międzynarodowej, teoria systemu światowego

Źródło: opracowanie własne.

Odwołanie się do procedury wyodrębnienia poziomów analizy umożliwi dokonanie właściwego wyboru między ontologią indywidualistyczną a holistyczną. Taki

⁵² E. Haliżak, M. Pietraś (red.), *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, t. 1–2, Warszawa 2013. Zob. M. Pietraś, K. Marzęda (red.), *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, Lublin 2008.

zabieg pozwala na stawianie adekwatnych pytań w ramach ściśle wyodrębnionego przedmiotu dociekań. Nie jest to obojętne dla jakości badania, gdyż dzięki temu można zastosować adekwatne modele badawcze, a do ich testowania – właściwie dobrane dane empiryczne. Tabela 1 prezentuje sposób delimitacji obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych poprzez odwołanie się do metody wydzielenia poziomów analizy.

Dokonane w powyższej tabeli ustystematyzowanie obszaru badawczego ma tę zaletę, że wyjątkowo przejrzysto rozgranicza i zarazem definiuje relację między dwoma kluczowymi konceptami nauki o stosunkach międzynarodowych, tj. polityką zagraniczną i systemem międzynarodowym. Na tej podstawie wyodrębnia się teorie subsystemowe, tj. teorie polityki zagranicznej i teorie systemowe odnoszące się do systemu międzynarodowego⁵³.

4. Subdyscypliny nauki o stosunkach międzynarodowych

W nauce o stosunkach międzynarodowych, jak w każdej dyscyplinie, wyróżnia się subdyscypliny. Quincy Wright, autor jednej z pierwszych prac poświęconych badaniu stosunków międzynarodowych, opublikowanej w 1955 r., wyróżnił następujące działy: prawo międzynarodowe, historia dyplomacji, nauki wojskowe, polityka międzynarodowa, organizacje międzynarodowe, handel międzynarodowy, rządy kolonialne i polityka zagraniczna⁵⁴.

Po upływie 60 lat od tamtej publikacji w nauce o stosunkach międzynarodowych dokonały się poważne zmiany. W wyniku organicznego rozwoju opracowano nowe ujęcia i klasyfikacje problemów badawczych, uznanych za istotne dla rozwoju i funkcjonowania stosunków międzynarodowych. Spośród wielu takich prób jako najbardziej reprezentatywną należy przyjąć systematykę przedstawioną we wspomnianej brytyjskiej encyklopedii. Oto ona: polityka zagraniczna, wojna i pokój, bezpieczeństwo, pokój i rozwiązywanie konfliktów międzynarodowych, nacjonalizm i etniczność, finanse międzynarodowe, handel międzynarodowy, rozwój międzynarodowy, porównawcze integracje regionalne, międzynarodowa ochrona środowiska, prawa człowieka, prawo międzynarodowe i stosunki międzynarodowe⁵⁵.

Bogata historiografia dyscypliny dowodzi, że od samego początku miała w niej miejsce dyskusja o obszarze badawczym i specjalnościach. Początkowo została ona zdominowana przez prawo międzynarodowe i historię dyplomacji. W okresie między pierwszą i drugą wojną światową zaczęto dostrzegać potrzebę rozróżniania polityki zagranicznej państwa od stosunków międzynarodowych. Wiązało się to z pytaniem:

---

⁵³ Zob. K. Waltz, *International Politics is Not Foreign Policy*, „Security Studies” 1996, nr 1, s. 54–57; C. Elman, *Horses for Courses: Why Not Neorealist Theories of Foreign Policy*, „Security Studies” 1996, nr 1, s. 7–53; B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, Warszawa 2011.

⁵⁴ Q. Wright, op.cit., s. 12.

⁵⁵ Zob. W. Carlsnaes, T. Risse, B. Simmons (red.), op.cit.

co badać w pierwszej kolejności – cały system międzynarodowy czy też poszczególne jego części składowe (podmioty)? Po drugiej wojnie światowej w związku z utworzeniem ONZ jako organizacji uniwersalnej badanie instytucji międzynarodowych stało się czymś naturalnym. W tym samym czasie w USA przystąpiono do realizacji studiów regionalnych (*area studies*), tj. badania różnych regionów świata pod kątem potrzeb polityki zagranicznej tego mocarstwa.

Biorąc pod uwagę tradycje i strukturę programów badawczych, organizacji badań i dydaktyki, można wyróżnić subdyscypliny nauki o stosunkach międzynarodowych, z których każda – charakteryzując się własnym i specyficznym przedmiotem badania – wnosi wkład w kształtowanie ogólnego obszaru badawczego. Są to:

- 1) badania polityki zagranicznej państwa;
- 2) studia regionalne (regionalizm, integracja regionalna) i globalizm – badania systemu międzynarodowego;
- 3) instytucje międzynarodowe;
- 4) studia bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego;
- 5) międzynarodowa ekonomia polityczna;
- 6) historia stosunków międzynarodowych.

4.1. Badania polityki zagranicznej państwa

Badania polityki zagranicznej to w sensie teoretyczno-metodologicznym najwcześniej wyodrębniona i ukształtowana subdyscyplina nauki o stosunkach międzynarodowych. Podkreślenie tego faktu ma znaczenie, gdyż jeszcze do niedawna używano zamiennie terminów „polityka zagraniczna” i „stosunki międzynarodowe”, jak też nie dostrzegano różnicy między teoriami polityki zagranicznej i stosunków międzynarodowych. W klasycznym dziele *Polityka między narodami* Morgenthau pisze, że państwa kierując się interesem narodowym, realizują politykę zgodnie z kategorią siły, ale nie ujmując tego w kategorii polityki zagranicznej⁵⁶. W 1954 r. w USA opublikowano pracę pt. *Decision Making as an Approach to the Study of International Politics*, uważaną za pionierską w badaniu procesów decyzyjnych w polityce zagranicznej, pomimo braku tego terminu w tytule. Następne wydania ukazują ewolucję autorów w postrzeganiu polityki zagranicznej jako odrębnego przedmiotu badań⁵⁷. Natomiast już w opublikowanym w latach 90. artykule Kenneth Waltz wyraźnie wskazuje na potrzebę rozróżnienia między stosunkami międzynarodowymi a polityką zagraniczną⁵⁸.

Przełom lat 50. i 60. ubiegłego stulecia to okres formowania się teoretyczno-metodologicznej tożsamości subdyscypliny badań polityki zagranicznej w nauce o stosunkach międzynarodowych. Następowoło to za sprawą klasycznych publikacji,

⁵⁶ H. Morgenthau, K. Thompson, *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój*, Warszawa 2010.

⁵⁷ R. Snyder, C.H.W. Bruck, B. Sapin (red.), *Decision Making as an Approach to the Study of International Politics*, Princeton 1954; eidem, *Foreign Policy Decision Making: An Approach to the Study of International Politics*, Glencoe 1962; eidem, *Foreign Policy Decision Making (revised)*, New York 2002.

⁵⁸ K. Waltz, *International Politics is Not Foreign Policy*, „Security Studies” 1996, nr 1, s. 54–57.

których wkładu w historiografię dyscypliny nie sposób zakwestionować. Na pierwszym miejscu wymienić należy Jamesa Rosenaua, który w 1961 r. opublikował pracę po raz pierwszy wskazującą na analityczną potrzebę rozróżniania między polityką zagraniczną a stosunkami międzynarodowymi⁵⁹. W 1962 r. George Modelski w pracy noszącej tytuł *Teoria polityki zagranicznej (Theory of Foreign Policy)* jako pierwszy podjął próbę określenia jej istoty, wskazując, że należy odwoływać się do założeń analizy systemowej procesu podejmowania decyzji oraz do socjologicznej koncepcji działania danego podmiotu. Wychodząc od tych założeń, definiował politykę zagraniczną jako szczególny przejaw społecznego działania podmiotu, jakim jest państwo (*foreign policy as a social action*)⁶⁰. W tym samym czasie podjęto kluczowy problem w badaniach polityki zagranicznej: rozbieżności między uwarunkowaniami wewnętrznymi państw (polityka wewnętrzna) a tymi będącymi efektem oddziaływań systemu międzynarodowego⁶¹. Wkrótce potem Michael Brecher wraz z dwoma innymi badaczami przedstawił pierwszy analityczny model badania polityki zagranicznej⁶². Inne powszechnie akceptowane modele na tym polu zostały przedstawione przez Waltera Carlsnaesa⁶³ i Gideona Rose'a⁶⁴.

W badaniach polityki zagranicznej ma miejsce odwoływanie się do teorii stosunków międzynarodowych⁶⁵, co konstytuuje ją jako subdyscyplinę nauki o stosunkach międzynarodowych (aczkolwiek należy wspomnieć o takich autorach jak Valerie Hudson, która badania polityki zagranicznej traktuje jako samodzielną dyscyplinę naukową⁶⁶). Zatem to nie teoria, ale przedmiot badania określa jej obszar badawczy. Wszystkie znane z literatury przedmiotu definicje polityki zagranicznej wskazują na jedną cechę wspólną, jaką jest działanie, oddziaływanie, reagowanie i wpływanie na innych uczestników systemu międzynarodowego. Te skierowane na zewnątrz aktywności są nieporównywalne pod względem treści, form i metod z tymi, które mają miejsce w polityce wewnętrznej (np. reguły demokracji). To nadaje specyficzny status polityce zagranicznej, która żadną miarą nie może być zestawiana z innymi rodzajami polityk publicznych. Metody badania tych ostatnich

---

⁵⁹ J. Rosenau (red.), *International Politics and Foreign Policy. A Reader in Research and Theory*, New York 1961.

⁶⁰ G. Modelski, *A Theory of Foreign Policy*, New York 1962, s. 9–10.

⁶¹ W. Hanrieder, *Compatibility and Consensus: A Proposal for the Conceptual Linkage of External and Internal Dimensions of Foreign Policy*, „American Political Science Review” 1967, t. 59, s. 971–982.

⁶² M. Brecher, B. Steinberg, J. Stein, *A Framework for Research on Foreign Policy Behaviour*, „Journal of Conflict Resolution” 1969, nr 1, s. 75–101.

⁶³ W. Carlsnaes, *The Agency – Structure Problem in Foreign Policy Analysis*, „International Studies Quarterly” 1992, nr 36, s. 245–270.

⁶⁴ G. Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, „World Politics” 1998, nr 1, s. 144–172.

⁶⁵ C. Elman, *Horses for Courses: Why Not Neorealist Theories of Foreign Policy*, „Security Studies” 1996, nr 1, s. 7–51; A. Moravcsik, *Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics*, „International Organization” 1997, nr 4, s. 513–553; W. Carlsnaes, op.cit.

⁶⁶ V. Hudson, *Foreign Policy Analysis. Classic and Contemporary Theory*, Lanham 2014.

i polityki zagranicznej, będąc diametralnie odmienne, nadają im odrębne statusy teoretyczno-metodologiczne⁶⁷.

Obszar badawczy polityki zagranicznej w naszym przekonaniu jest definiowany przez takie kwestie jak: a) motywy działań (zachowań państw), b) proces decyzyjny, c) wprowadzanie podjętych decyzji w praktyce. W badaniach polityki zagranicznej kluczowe znaczenie ma analiza przyczynowo-skutkowa ujmowana w relacji zmienna zależna–zmienna niezależna.

4.2. Studia regionalne i globalizm (system regionalny–system międzynarodowy)

Integralne ujmowanie studiów regionalnych i globalizmu (systemu międzynarodowego) oparte jest na założeniu, że poziomy analizy stosunków międzynarodowych regionalny i globalny są wzajemnie powiązane – zgodnie z wymogami analizy systemowej, a także z wymogiem holizmu badawczego (całość, tj. system, jest czymś więcej niż sumą części podsystemów).

Studia regionalne są identyfikowane za pomocą takich pojęć jak: region, system regionalny, regionalność, regionalne integracje ekonomiczne, bezpieczeństwo regionalne, międzynarodowa organizacja regionalna. Kryteria delimitacji regionu jako przedmiotu studiów regionalnych są w literaturze przedmiotu na ogół zbieżne, a spory dotyczą różnic o drugorzędny charakterze⁶⁸. Studia regionalne w badaniach i dydaktyce określane są także bardziej szczegółowo – jako studia europejskie, azjatyckie, latynoamerykańskie, bliskowschodnie, afrykańskie lub euro-azjatyckie⁶⁹.

Jeśli odwołać się do kryterium poziomu analizy, to studia regionalne plasują się pośrednio między poziomem subsystemowym – państwo i jego polityka zagraniczna – oraz systemem międzynarodowym. Eksplanacyjna użyteczność tego poziomu analizy jest bezdyskusyjna. Jak pisze Jakub Zajączkowski, pomimo dominacji debaty o globalizacji w pozimnowojennym okresie regionalizm nie stracił bynajmniej na znaczeniu; zwłaszcza ze względu na to, że stał się użytecznym środkiem i celem polityki zagranicznej państw. Jest postrzegany jako ważny element konstytuujący współczesny porządek międzynarodowy jako swego rodzaju wielobiegowy system

⁶⁷ W badaniach polityki zagranicznej w Polsce nie dostrzega się, aby badacze podejmujący tę problematykę odwoływali się do jej specyficznego teoretyczno-metodologicznego statusu. Efektem takiej postawy jest bezwzględna dominacja prac opisowych o charakterze prostego raportu o polityce zagranicznej danego państwa. Wyjątkiem w tej dziedzinie jest praca Adrian Duda, *System decyzyjny w polityce zagranicznej Polski okresu tranzytu (1989–1992). Mechanizmy, procedury i instytucje, praktyka*, Wrocław 2012. Stanowi ona przykład twórczego zastosowania modelu analitycznego i decyzyjnego w badaniu polskiej polityki zagranicznej.

⁶⁸ E. Halizak, *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, w: idem, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza. Struktura. Dynamika*, Warszawa 2006, s. 296–297.

⁶⁹ M.F. Gawrycki, *Kryzys studiów regionalnych (area studies) i próby jego przezwyciężenia*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2009, t. 40, nr 3–4.

regionów, z których każdy ma właściwą specyfikę działania i tożsamość w stosunku do innych⁷⁰.

W studiach regionalnych wyróżnia się trzy płaszczyzny. Pierwsza, która wyłoniła się najwcześniej, dotyczy sfery bezpieczeństwa. Przypisanie regionalnym organizacjom ważnej roli w utrzymaniu bezpieczeństwa przez Ligę Narodów i Kartę Narodów Zjednoczonych zaowocowało licznymi studiami na ten temat⁷¹. Współcześnie ta problematyka jest ujmowana w kategoriach „regionalnych kompleksów bezpieczeństwa”⁷². Druga płaszczyzna to sfera ekonomii, która obejmuje problematykę: a) regionalnych porozumień w ramach międzynarodowego systemu handlowego⁷³, b) regionalnej integracji gospodarczej, jak np. integracja europejska⁷⁴. Trzecia płaszczyzna studiów regionalnych odnosi się do aspektów kulturowo-cywilizacyjnych i tożsamościowych. To podejście określa się mianem „nowego regionalizmu”, w którym kluczową rolę przypisuje się pojęciu regionalności⁷⁵.

W badaniach regionalizmu we wszystkich jego formach, w tym również integracji europejskiej, odwołujemy się do różnych teorii stosunków międzynarodowych, jak np. społeczny konstruktywizm⁷⁶. W bogatej literaturze na ten temat należy wyróżnić publikację pod redakcją Thazhy V. Paula, w której zaprezentowano możliwości eksplanacyjne realizmu, liberalizmu, konstruktywizmu i podejścia eklektycznego⁷⁷. Nie należy zapominać o dorobku nauk ekonomicznych, na gruncie których analizuje się modele integracji gospodarczej⁷⁸. Największe jednak walory objaśniające w studiach regionalnych charakteryzuje podejście określane mianem „międzynarodowej ekonomii politycznej”, charakteryzujące się integralnym ujmowaniem wymiaru politycznego i ekonomicznego – co najmocniej akcentuje w swych publikacjach Björn Hettne⁷⁹.

Badanie systemu międzynarodowego wynika z postulatu całościowego ujęcia ontologii stosunków międzynarodowych za pomocą takich pojęć jak: społeczność międzynarodowa⁸⁰, porządek międzynarodowy⁸¹, globalne zarządzanie (*global*

⁷⁰ J. Zajączkowski, *Poziom analizy regionalnej w nauce o stosunkach międzynarodowych*, w: E. Haliżak, M. Pietraś (red.), op.cit., s. 65–89.

⁷¹ Zob. R. Bierzanek, *Bezpieczeństwo regionalne w systemie ONZ*, Warszawa 1977.

⁷² B. Buzan, O. Weaver, *Regions and Powers. The Structure of International Relations*, Cambridge 2003.

⁷³ J. Barton, J. Goldstein, T. Josling, R. Steinberg, *The Evolution of the Trade Regime*, Princeton 2006.

⁷⁴ E. Haliżak, *Integracja europejska*, w: idem, R. Kuźniar (red.), op.cit., s. 482–508.

⁷⁵ J. Zajączkowski, op.cit.

⁷⁶ T. Risse, *Social Constructivism and European Integration*, w: A. Wiener, T. Diez (red.), *European Integration Theory*, Oxford 2004, s. 159–176.

⁷⁷ T.V. Paul (red.), *International Relations Theory and Regional Transformation*, Cambridge 2012.

⁷⁸ Z. Kamecki, *Pojęcia i typy integracji gospodarczej*, „Ekonomista” 1967, nr 1, s. 90–103

⁷⁹ B. Hettne, *Beyond „the New Regionalism”*, „New Political Economy” 2005, nr 4, s. 543–571.

⁸⁰ R. Bierzanek, *Studia nad społecznością międzynarodową. Źródła prawa międzynarodowego*, Lublin 1991.

⁸¹ R. Kuźniar (red.), *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, Warszawa 2005.

governance)⁸², globalizacja⁸³. W identyfikacji systemu międzynarodowego (co można traktować jako równoznaczne z delimitacją obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych) kluczową rolę odgrywają pytania odnoszące się do takich kwestii jak: zasady obowiązujące w systemie międzynarodowym, relacje między podmiotami ze strukturą systemu międzynarodowego, dynamika systemu międzynarodowego i jego historyczność. Warto w tym miejscu nadmienić, że pierwsza praca naukowa w światowej literaturze przedmiotu poświęcona analizie systemu międzynarodowego została napisana przez znanego badacza stosunków międzynarodowych z USA Mortona Kaplana w 1957 r.⁸⁴ Historyczną ewolucję systemu międzynarodowego przedstawili Barry Buzan i Richard Little, przyjmując założenie, że tylko takie ujęcie umożliwi teoretyzowanie na jego temat i tym samym poznanie jego istoty⁸⁵.

Autorami najważniejszych w naszym przekonaniu teoretycznych konceptualizacji zmian w strukturze systemu międzynarodowego są: Immanuel Wallerstein, twórca koncepcji „światowego systemu” opartego na systemie kapitalistycznym, a przez to strukturalnie nie zrównoważonego⁸⁶; Robert Gilpin, który podjął problem zmian układu sił w systemie międzynarodowym dla uzyskania jego równowagi⁸⁷; George Modelski – twórca teorii długich cykli rozwoju stosunków międzynarodowych⁸⁸; Robert Keohane – twórca teorii hegemonicznej stabilności, której główne założenie mówi, że mocarstwo hegemoniczne może zapewnić stabilność systemu międzynarodowego⁸⁹.

4.3. Instytucje międzynarodowe

Instytucje międzynarodowe to materialna, strukturalna i normatywna podstawa stosunków międzynarodowych. Instytucje międzynarodowe jako synonim ładu, porządku i współpracy przeciwstawiają się anarchiczności. Znaczenie, jak i szeroki zakres przedmiotowy ich problematyki predestynują wiedzę o nich do statusu subdyscypliny nauki o stosunkach międzynarodowych. Bardzo ważnym argumentem przemawiającym za takim ujęciem jest związek z prawem międzynarodowym, które odegrało ważną rolę w genealogii stosunków międzynarodowych i identyfikacji pojęcia międzynarodowości.

Mając powyższe na uwadze, przyjmujemy, że instytucjonalizm to ważna dziedzina badań stosunków międzynarodowych, podejmująca problem powstawania, tworzenia,

⁸² M. Bevir (red.), *The Sage Handbook of Governance*, Los Angeles 2011.

⁸³ U. Beck, *What is Globalization?*, w: D. Held, A. McGrew (red.), *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge 2000, s. 99–105.

⁸⁴ M. Kaplan, *System and Process in International Politics*, New York 1957.

⁸⁵ B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, tłum. E. Brzozowska, Warszawa 2011.

⁸⁶ I. Wallerstein, *The Capitalist World Economy: Essays*, Cambridge 1979.

⁸⁷ R. Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge 1981.

⁸⁸ G. Modelski, *Long Cycles in World Politics*, Seattle 1987.

⁸⁹ R. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New York 1984.

rozwoju i funkcjonowania organów międzynarodowych. Samo ich pojmowanie jest, ogólnie rzecz biorąc, uzgodnione, ale nie przybrało powszechnie, intersubiektywnie akceptowanej formuły. Tak więc Keohane utrzymuje, że pojęcie „instytucji odnosi się do systematyki i kategoryzacji działalności lub do szczegółowych uzgodnień między ludźmi mających formalny i nieformalny charakter”⁹⁰. Rok później w innej publikacji określił on instytucję jako „stałe i wzajemnie powiązane formalne i nieformalne reguły, które wpływają na sposoby zachowań i działań oraz kształtują oczekiwania”⁹¹. Podobnie rzecz ujmuje John Mearsheimer, twierdząc, że „instytucja to zespół reguł określających sposoby współpracy i rywalizacji między państwami”⁹². Tak definiowane instytucje międzynarodowe to wedle Hedley Bull: równowaga sił, prawo międzynarodowe, mechanizmy dyplomacji, reguły stosunków między mocarstwami i wojna⁹³.

Badania instytucji międzynarodowych to obszerny dział nauki o stosunkach międzynarodowych, a rozległy przedmiot badania nadaje mu wyjątkowy status teoretyczno-metodologiczny jako subdyscypliny⁹⁴. Uwzględniając przedmiotowe kryterium, można wyróżnić konkretne obszary badań. Pierwszy i najważniejszy to współpraca międzynarodowa inspirowana przez państwa jako pierwotne i najważniejsze instytucje stosunków międzynarodowych. Wedle Keohane’a instytucjonalizm w tym względzie podziela trzy wywodzące się z realizmu założenia: 1) państwa są najważniejszymi podmiotami stosunków międzynarodowych, 2) należy je traktować jako racjonalnych uczestników, 3) państwa nie są altruistami, gdyż kierują się interesami własnymi. W związku z tym państwa tworzą instytucje, po to by zmniejszyć koszty relacji oraz zapewnić lepszy dostęp i przepływ informacji celem ograniczenia dylematów zagrożenia i bezpieczeństwa⁹⁵. W związku z tym w tego rodzaju badaniach wykorzystuje się teorię racjonalnych wyborów⁹⁶. Drugi obszar to badania organizacji międzynarodowych o rządowym i pozarządowym charakterze, które zostały zapoczątkowane jeszcze w okresie międzywojennym. Trzeci obszar badań zaczął rozwijać się na początku lat 70. w związku ze sformułowaniem przez amerykańskich badaczy Keohane’a i Josepha Nye’a transnacionalnego paradygmatu, który implikuje ekonomiczną współzależność, tworzenie niekonwencjonalnych form regulacji i sieci

⁹⁰ Idem, *International Institutions: Two Approaches*, „International Studies Quarterly” 1988, nr 4, s. 383.

⁹¹ Idem, *Neoliberal Institutionalism: A Perspective of World Politics*, w: idem (red.), *International Institution and State Power. Essays on International Relations Theory*, Boulder 1989, s. 3.

⁹² J. Mearsheimer, *The False Promise of International Institutions*, „International Security” 1994/95, nr 3, s. 5–49.

⁹³ H. Bull, *The Anarchical Society*, New York 1977, s. 74.

⁹⁴ L. Martin, B. Simmons, *Theories and Empirical Studies of International Institutions*, „International Organization” 1998, nr 4, s. 729–757.

⁹⁵ R. Keohane, *After Hegemony...*; idem, L. Martin, *The Promise of Institutional Theory*, „International Security” 1995, nr 1, s. 39–51.

⁹⁶ M. Kahler, *Rationality in International Relations*, „International Organization” 1998, nr 4, s. 919–942; B. Koremenos, Ch. Lipson, D. Snidal (red.), *Rational Design: Explaining the Form of International Institutions: International Organization*, „International Organization” 2001, nr 4.

powiązań organizowanych przez osoby, ruchy społeczne, organizacje pozarządowe⁹⁷. Czwarty obszar obejmuje problematykę efektywności funkcji tak względem państw, jak i całego systemu międzynarodowego, określanego mianem „globalnego zarządzania” (*global governance*)⁹⁸. Piąty obszar to problematyka obowiązywania prawa międzynarodowego w stosunkach międzynarodowych; chodzi tu o odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu normy prawa międzynarodowego warunkują zachowania państw. Jest to przedmiotem wspólnego zainteresowania prawa międzynarodowego i teorii stosunków międzynarodowych. Pionierskie publikacje na ten temat Anne-Marie Slaughter ukazały się w dekadzie lat 90. ubiegłego wieku⁹⁹.

Złożoność obszaru badawczego, na jaki składają się instytucje międzynarodowe, jest niemałym wyzwaniem naukowym, ponieważ do tej pory nie udało się uzgodnić jednoznacznie akceptowanej operacyjnej definicji instytucji. Kontestowane jest założenie teorii instytucjonalnej mówiące o tym, że instytucje to najważniejsza zmienna niezależna oddziałująca na zachowanie państw. W tym duchu formułowana jest krytyka instytucjonalizmu przez realistów, którzy mówią o jej fałszywych przesłankach i założeniach¹⁰⁰. Przedstawiciele szkoły instytucjonalnej odwołujący się do idei liberalizmu ([neo]liberalny instytucjonalizm), w tym sam Keohane, są świadomi niewystarczającego postępu w tej dziedzinie¹⁰¹. Tłumaczy się to specyfiką stosunków międzynarodowych, w badaniu których można formułować jedynie warunkowe i określone przez kontekst uogólnienia zamiast praw uniwersalnych, co sprawia, że zrozumienie ich istoty będzie miało zawsze niepełny charakter¹⁰².

Biorąc pod uwagę stań badań opisany w światowej literaturze przedmiotu, niemałe zdumienie budzi fakt, że niektórzy uczeni w naszym kraju promują „prawo instytucjonalizacji”. Każdy ma prawo do formułowania praw, ale redaktorzy pewnej pracy – w osobach Ryszarda Zięby, Stanisława Bielenia i Justyny Zajęc – nie wskazali teorii, z której wyprowadzili to prawo¹⁰³. Przedstawiając środowisku naukowemu takie propozycje badawcze, narażają się na zarzut braku znajomości zasad teoretyzowania¹⁰⁴.

⁹⁷ *Transnational Relations and World Politics*, „International Organization” 1971, nr 3; R. Keohane, J. Nye (red.), *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge 1972.

⁹⁸ M. Bevir (red.), *The Sage Handbook on Governance*, London 2011.

⁹⁹ A.-M. Slaughter, *International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda*, „American Journal of International Law” 1993, nr 2, s. 205–239; eadem, A. Tulumello, S. Wood, *International Law and International Relations Theory: A New Generation of Interdisciplinary Scholarship*, „American Journal of International Law” 1998, nr 3, s. 367–397.

¹⁰⁰ J. Mearsheimer, *The False Promise...*, op.cit.; idem, *A Realist Reply*, „International Security” 1995, nr 1, s. 82–93.

¹⁰¹ R. Keohane, L. Martin, *Institutional Theory as a Research Program*, w: C. Ellman, M. Ellman (red.), *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, Cambridge–London 2003.

¹⁰² R. Keohane, *International Institutions...*, op.cit., s. 37–380.

¹⁰³ R. Zięba, S. Bieleń, J. Zajęc (red.), *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2014.

¹⁰⁴ Byłoby ze wszech miar wskazane, aby redaktorzy tej publikacji w ramach polemiki przedstawili „ukrywaną” przez nich teorię.

4.4. Studia bezpieczeństwa

Studia bezpieczeństwa (*security studies*) to najbardziej rozpoznawalna subdyscyplina nauki o stosunkach międzynarodowych. Jest tak ze względu na niezwykle obszerną literaturę na ten temat, ale i uzgodniony pod względem podmiotowym i przedmiotowym obszar badań¹⁰⁵.

Studia bezpieczeństwa w dzisiejszym rozumieniu zaczęły rozwijać się na Zachodzie w okresie zimnej wojny¹⁰⁶, a po jej zakończeniu ujawniły się nowe okoliczności i impulsy dla ich kontynuacji¹⁰⁷. Ogólnie ich rozwój był spowodowany podjęciem tej problematyki przez badaczy i ośrodki cywilne, które w przeciwieństwie do wojskowych zaczęły ujmować problematykę bezpieczeństwa w szerszym niż tylko militarny kontekście, tj. z perspektywy uwarunkowań politycznych, ekonomicznych i kulturowych. Istotnym przełomem w tej dziedzinie były publikacje Barry'ego Buzana i Richarda Ullmana z 1983 r.¹⁰⁸

Przedmiot, czyli to, co konstytuuje problematykę studiów bezpieczeństwa, jest źródłem intensywnej debaty naukowej. Panuje ogólna zgoda, że nie należy ograniczać się jedynie do problematyki wojny i pokoju, niezależnie od tego, jak ważna jest to kwestia. Obszar badawczy tej subdyscypliny w literaturze przedmiotu określa się na podstawie odpowiedzi na cztery fundamentalne pytania:

1. Na czym polega istota bezpieczeństwa?
2. Jaki jest podmiotowy wymiar bezpieczeństwa?
3. W czym przejawia się przedmiotowy wymiar bezpieczeństwa?
4. W jaki sposób zapewniać bezpieczeństwo?¹⁰⁹

W naszym przekonaniu powyższą propozycję określenia obszaru badawczego charakteryzuje nadmierna ogólnikowość i nieokreśloność, dlatego o wiele bardziej użytecznym podejściem w tym względzie jest odwołanie się do kryterium poziomu analizy. Dzięki temu możemy wyróżnić cztery – wzajemnie powiązane, ale każde z własną specyfiką – typy bezpieczeństwa:

- 1) bezpieczeństwo jednostki ludzkiej;
- 2) bezpieczeństwo państwa (bezpieczeństwo narodowe);
- 3) bezpieczeństwo regionalne;
- 4) bezpieczeństwo międzynarodowe (systemu międzynarodowego).

¹⁰⁵ Zob. m.in. E. Kołodziej, *Security and International Relations*, Cambridge 2005; M. Madej, *Security Studies in Context of International Relations. Child, Cousin or Just Close Neighbour*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2013, nr 2, s. 223–241.

¹⁰⁶ A. Wolfers, *National Security as an Ambiguous Symbol*, „Political Science Quarterly” 1952, nr 4, s. 481–502; D. Yergin, *Shattered Peace: The Origins of the Cold War and the National Security State*, London 1978.

¹⁰⁷ D. Baldwin, *Security Studies and the End of the Cold War*, „World Politics” 1995, nr 1, s. 117–141.

¹⁰⁸ B. Buzan, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Brighton 1983; R. Ullman, *Redefining Security*, „International Security” 1983, nr 1, s. 129–153.

¹⁰⁹ D. Williams, *Security Studies. An Introduction*, London 2013, s. 5–11.

Taka typologia ma istotne znaczenie dla określenia istoty studiów bezpieczeństwa, gdyż po pierwsze adekwatnie delimituje ich obszar (granice), a po drugie umożliwia rozpoznanie ich specyfiki na każdym z tych poziomów. Tak więc zagrożenia, poczucie braku bezpieczeństwa, dylematy bezpieczeństwa, zapewnianie bezpieczeństwa (środki, metody) posiadają własną specyfikę na każdym szczeblu. Taka identyfikacja ma kluczowe znaczenie dla teoretyzowania w sferze studiów bezpieczeństwa, a w dalszej kolejności dla praktyki w tej dziedzinie.

Złożoność problematyki bezpieczeństwa w wymiarze przedmiotowym i podmiotowym sprawia, że w tym obszarze badań ma miejsce teoretyczny pluralizm¹¹⁰. Buzan i Lene Hansen wyróżniają następujące podejścia teoretyczne: klasyczny konstruktywizm, konstruktywizm krytyczny, Szkoła Kopenhaska, krytyczne studia bezpieczeństwa, feministyczne studia bezpieczeństwa, bezpieczeństwo jednostki ludzkiej, badania pokoju, postkolonialne studia bezpieczeństwa, poststrukturalne studia bezpieczeństwa, studia strategiczne, neorealizm¹¹¹. To pokazuje, że droga do stworzenia ogólnej teorii bezpieczeństwa jest jeszcze daleka. Pesymizm w tym względzie najpełniej wyraził jakiś czas temu Edward Kołodziej, pisząc, że teoretyzowanie o bezpieczeństwie (na jednym tylko poziomie analizy tej problematyki) jest obarczone poważnymi problemami ze względu na: a) niemożliwość wypracowania jednego, powszechnie akceptowanego paradygmatu, który wyjaśniałby zachowanie państwa w sferze bezpieczeństwa, b) brak jednolicie wypracowanej metodologii, umożliwiającej całkowite wyjaśnienie zachowania państwa, c) brak jednoznacznie sformułowanej polityki bezpieczeństwa narodowego państwa, skupionej na przezwyciężaniu dylematów bezpieczeństwa, d) biorąc powyższe pod uwagę, nie jest możliwe teoretyczne uogólnienie tego, jacy aktorzy oddziałują w decydującym stopniu na stan bezpieczeństwa narodowego¹¹².

Największym wyzwaniem dla studiów bezpieczeństwa jest zredefiniowanie relacji z badaniami pokoju (*peace research*). To swoisty przejaw dezintegracji środowiska naukowego, które zajmuje się tą samą problematyką, zadaje podobne pytania badawcze odnośnie do tego, jak zapobiegać konfliktom i wojnom. Pod koniec zimnej wojny nastąpił rozbrat między studiami bezpieczeństwa a badaniami pokoju ze względu na ideową kompromitację tych drugich przez powiązania ze zbankrutowaną ideologią komunistyczną państw realnego socjalizmu. Zwycięstwo Zachodu w zimnej wojnie sprawiło, że problematyka pokoju została zawłaszczona przez liberalizm (teoria demokratycznego pokoju). Wzrost liczby konfliktów wewnętrznych i interwencji zbrojnych oraz związany z tym wzrost liczby operacji pokojowych (*peacekeeping, peacebuilding,*

---

¹¹⁰ W polskiej literaturze przedmiotu zob. na ten temat K. Żukrowska, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Przegląd aktualnego stanu*, Warszawa 2011.

¹¹¹ B. Buzan, L. Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge–New York 2009, s. 35–37.

¹¹² E. Kołodziej, *Security Studies for the Next Millennium: Quo Vadis?*, w: S. Croft, T. Terriff (red.), *Critical Reflections on Security and Change*, London 2000, s. 18–38.

peaceful intervention) stworzył przesłanki na rzecz integralnego ujmowania problematyki bezpieczeństwa i pokoju oraz rozpatrzenie na nowo relacji między wojną i pokojem¹¹³. O docenieniu tej problematyki świadczy fakt, że kwestia pokoju będzie tematem przewodnim dorocznej Konwencji ISA w Atlancie w 2016 r. – *Exploring Peace*.

4.5. Międzynarodowa ekonomia polityczna

Międzynarodowa ekonomia polityczna jako subdyscyplina nauki o stosunkach międzynarodowych ukształtowała się na przełomie lat 60. i 70. ubiegłego stulecia. Był to przejaw integralnego ujmowania politycznych i ekonomicznych zjawisk w stosunkach międzynarodowych i wykorzystywania dorobku nauk ekonomicznych w ich badaniu¹¹⁴. Ta subdyscyplina lokuje się w nauce o stosunkach międzynarodowych, a nie ekonomii, ponieważ pytania badawcze, metody i teorie (realizm, liberalizm, marksizm) wywodzą się z tej pierwszej¹¹⁵. Jej nazwa nawiązuje do tradycji nauk ekonomicznych¹¹⁶, w ramach których preferuje się obecnie termin „ekonomia instytucjonalna”¹¹⁷. Należy również mieć na uwadze potrzebę rozróżnienia między dwoma bliskoznacznymi terminami: „ekonomia polityczna” i „międzynarodowa ekonomia polityczna”, gdzie ten pierwszy odnosi się do relacji polityka–ekonomia w ramach państwa (system polityczny–system gospodarczy), a ten drugi do stosunków między suwerennymi państwami i ich gospodarkami (suwerenność w wymiarze politycznym i ekonomicznym). W obydwu jednak przypadkach chodzi o badanie relacji między tym, co polityczne, i tym, co ekonomiczne w każdej z tych dziedzin, biorąc pod uwagę specyfikę i rozłączność. Ma to zasadnicze znaczenie dla jakości wnioskowania, gdyż – jak utrzymują James Caporaso i David Levine – zgoda na dominację założeń odnoszących się do polityki i/lub ekonomii jest szkodliwa dla obydwu tych sfer¹¹⁸.

Międzynarodowa ekonomia polityczna stwarza wyzwanie dla monodyscyplinarnych ujęć w badaniu stosunków międzynarodowych, gdyż wiąże się z potrzebą opanowania podstaw ekonomii. Budzi to niechęć niektórych badaczy, którzy ograniczają pojęcie stosunków międzynarodowych do sfery politycznej i bezpieczeństwa¹¹⁹.

¹¹³ B. Balcerowicz, *O pokoju, o wojnie. Między esejem a traktatem*, Warszawa 2013.

¹¹⁴ E. Haliżak, *Współzależność polityki i ekonomii w stosunkach międzynarodowych*, w: *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych*, Warszawa 2006, s. 23–47.

¹¹⁵ R. Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton 1987.

¹¹⁶ Termin „ekonomia” pochodzi od Arystotelesa (gr. *oikonomos*) i oznacza naukę o gospodarstwie domowym. Po raz pierwszy termin „ekonomia polityczna” został użyty w pracy opublikowanej w 1615 r. we Francji przez Antoine’a de Montchrestien pt. *Traité d’économie politique*. W 1890 r. Alfred Marshall wydając pracę pod tytułem *Principles of Economics*, zapoczątkował erę ekonomii neoklasycznej i wprowadził termin „ekonomia” bez przymiotnika „polityczna”.

¹¹⁷ S. Rudolf (red.), *Nowa ekonomia instytucjonalna wobec współczesnych problemów gospodarczych*, Kielce 2014.

¹¹⁸ J. Caporaso, D. Levine, *Theories of Political Economy*, Cambridge 1992.

¹¹⁹ Przykładem takiej postawy jest kompromitująca pod każdym względem opinia prof. Zięby, który neguje sens międzynarodowej ekonomii politycznej, pisząc, że na gruncie nauki o stosunkach

Genealogia międzynarodowej ekonomii politycznej wiąże się z trzema publikacjami, z których każda we właściwy sobie sposób wpłynęła na ukonstytuowanie się tej subdyscypliny. Były to: opublikowana w 1945 r. praca o znaczeniu handlu międzynarodowego dla potęgi państwa; artykuł Jacoba Vintera z 1948 r. o relacji potęgi i bogactwa w polityce zagranicznej państwa; artykuł Susan Strange z 1970 r., w którym po raz pierwszy zgłoszono postulat integralnego ujmowania polityki i ekonomii¹²⁰.

Przedmiot badania międzynarodowej ekonomii politycznej jest określony i zdefiniowany jako relacje między: a) państwem i rynkiem międzynarodowym (gospodarką światową)¹²¹, b) sferą wewnętrzną państwa i polityką zagraniczną w kontekście oddziaływań krajowych podmiotów gospodarczych¹²², c) roli czynnika ekonomicznego w rozwoju i funkcjonowaniu systemu międzynarodowego (współpraca, pokój, konflikty i wojny)¹²³. Z analitycznego punktu widzenia owym przedmiotem jest obszar wzajemnych interakcji między tym, co polityczne, i tym, co ekonomiczne. Uchwycenie specyfiki więzi przyczynowo-skutkowych między nimi implikuje potrzebę ujmowania ich w kategoriach przyczyny i skutku oraz traktowanie każdej z nich jako zmiennej zależnej i niezależnej. Przejawia się to w sposobie zadawania pytań badawczych. Na przykład w jakim stopniu polityka handlowa państw jest determinowana kryteriami ekonomicznymi i politycznymi? Jakie są ekonomiczne przyczyny zjawisk i procesów uznanych za polityczne: siła, wpływ, prestiż, bezpieczeństwo? Jakie są polityczne motywacje wspierania przez państwo ekspansji własnych przedsiębiorstw za granicą? Udzielenie prawidłowych odpowiedzi na te pytania wiąże się z odrzuceniem tradycji prymatu polityki nad wszystkimi innymi formami społecznej aktywności.

---

międzynarodowych nie powinna funkcjonować inna dyscyplina naukowa. A taką jest właśnie ekonomia, która bada procesy gospodarowania. Tymczasem – jak zaznacza – te procesy nie dokonują się w stosunkach międzynarodowych, lecz poniżej ich poziomu, w ramach „społeczeństw i państw”. Opinia ta potwierdza zapóźnienie w przyswajaniu światowego dorobku naukowego. Por. R. Zięba, *Studia europejskie z perspektywy stosunków międzynarodowych*, w: K. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Studia europejskie. Zagadnienia metodologiczne*, Warszawa 2010, s. 34–35.

¹²⁰ A. Hirschman, *National Power and the Structure of Foreign Trade*, Berkley 1945; J. Viner, *Power and Plenty as Objectives of Foreign Policy in the 17th and 18th Centuries*, „World Politics” 1948, nr 1, s. 1–29; S. Strange, *International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect*, „International Affairs” 1970, nr 2, s. 304–315.

¹²¹ S. Strange, *States and Markets*, London 1988; R. Gilpin, *Global Political Economy. Understanding the International Economic Order*, Princeton–Oxford 2001.

¹²² D. Baldwin, *Economic Statecraft*, Princeton 1985; R. Rogowski, *Commerce and Coalitions: How Trade Affects Domestic Political Alignments*, Princeton 1989.

¹²³ Zob. klasyczne prace na ten temat: J. Frieden, D. Lake, *International Political Economy: Perspectives and Global Power and Wealth*, Boston 2000; W. Thompson, *The Emergence of the Global Political Economy*, London 2000.

4.6. Historia stosunków międzynarodowych

Historia stosunków międzynarodowych jako subdyscyplina nauki o stosunkach międzynarodowych stawia wyjątkowe wyzwania ze względu na potrzebę określenia przedmiotu badań, jak też ułożenia treści jej nauczania¹²⁴. Wiąże się to z określeniem specyfiki tej subdyscypliny w stosunku do historii powszechnej i historii dyplomacji. O tym, jak trudne jest to zadanie, mogą świadczyć niektóre publikacje krajowe, noszące tytuły *Historia dyplomacji* czy *Historia stosunków międzynarodowych*, w których zestawiono historyczne fakty, nadając im raczej charakter przewodnika po dziejach¹²⁵. Inne zaś publikacje z tego zakresu skażone są ideologicznym dziedzictwem epoki realnego socjalizmu i napisane wedle obowiązujących w PRL standardów¹²⁶. Są to przykłady prac niewnoszących nowych treści do nauki, gdyż niczego nie wyjaśniają ze względu na stosowanie metody deskryptywnej, która nadaje im charakter słownikowy czy encyklopedyczny. W naszym kraju przełomową i innowacyjną publikacją poświęconą historii stosunków międzynarodowych jest dwutomowa praca autorstwa Andrzeja Gałganka – tom pierwszy poświęcony jest historii w sferze niematerialnej, tj. idei i koncepcji, a tom drugi historii stosunków międzynarodowych w sferze materialnej¹²⁷.

Historię stosunków międzynarodowych należy pojmować dwojako. Po pierwsze jako historię układania stosunków między zorganizowanymi w państwa społecznościami, a po drugie jako historiografię dyscypliny nauka o stosunkach międzynarodowych.

Co się tyczy pierwszego aspektu, to wiąże się on z pytaniem o historyczną tożsamość nauki o stosunkach międzynarodowych, czyli z genealogią stosunków między państwami jako najważniejszymi instytucjami życia społecznego. Pojawia się również pytanie o obszar badawczy (granice dyscypliny) w wymiarze czasoprzestrzennym. Nie można zapominać także o tym, że kwestie te mają znaczenie podczas formułowania i przyjmowania założeń na poziomie ontologii stosunków międzynarodowych. Wiąże się to ze zdefiniowaniem kluczowej kategorii pojęciowej omawianej nauki – międzynarodowości. W tej kwestii w bogatej literaturze przedmiotu zarysowały się trzy stanowiska. Pierwsze autorstwa Buzana i Little'a mówi, że historia stosunków międzynarodowych sięga wielu tysięcy lat przed naszą erą, czyli momentu pojawienia

¹²⁴ G.A. Craig, *The Historian and the Study of International Relations*, „American Historical Review” 1983, nr 1, s. 1–20; D. Bell, *International Relations: The Dawn of a Historiographical Turn*, „British Journal of Politics and International Relations” 2001, nr 1, s. 115–126; M. Hobson, G. Lawson, *What is History in International Relations?*, „Millennium: Journal of International Studies” 2008, nr 2, s. 415–435; G. Lawson, *The Eternal Divide? History and International Relations*, „European Journal of International Relations” 2010, nr 10, s. 70–95.

¹²⁵ W. Rojek, *Historia nowoczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2010; R. Frelek, *Dzieje dyplomacji. Zarys historii stosunków międzynarodowych*, Toruń 2012.

¹²⁶ J. Kukułka, *Historia współczesnych stosunków międzynarodowych 1945–2000*, Warszawa 2001.

¹²⁷ A. Gałganek, *Historia stosunków międzynarodowych. Nierówny i połączony rozwój*, t. 1: *Idee*, t. 2: *Rzeczy i praktyki*, Warszawa 2013.

się osiadłych społeczności zorganizowanych hierarchicznie, przejawiających zdolność do interakcji z obcymi¹²⁸. Inne stanowisko reprezentuje Gałganek, który utrzymuje, że istnienie międzynarodowości jest funkcją koegzystencji w społecznej rzeczywistości wielu społeczności, między którymi relacje charakteryzują się nierównym i połączonym rozwojem¹²⁹. Wedle trzeciego porządku, odwołującego się do kryterium prawno-międzynarodowego pojmowania suwerenności, realna międzynarodowość powstała w wyniku pokoju westfalskiego (metafora Westfalii)¹³⁰.

Poznawanie i badanie historii stosunków międzynarodowych ma charakter użyteczny w tym sensie, że jest podporządkowane wymogom teoretyzowania, czyli tego, co określamy mianem historycznej kontekstualizacji (historyzowania) teorii stosunków międzynarodowych. Historia stosunków międzynarodowych staje się użytecznym źródłem danych i faktów empirycznych, wykorzystywanych w testowaniu i budowie nowych teorii metodą indukcyjną¹³¹. Taki sposób wykorzystania doświadczenia historycznego określa się mianem „socjologii historycznej”¹³². Jest to podejście badawcze praktycznie nieobecne w badaniach stosunków międzynarodowych w naszym kraju.

Historyczna kontekstualizacja procesu teoretyzowania odnosi się do objaśniania zmian w stosunkach międzynarodowych, tj. ewolucji, genezy i przyczynowości w działaniach i zachowaniach państw. Jest to przestrzeń wielkiego sporu między dwiema teoriami głównego nurtu, tj. realizmu i liberalizmu z marksizmem. Marksistowski schemat przemian został przedstawiony przez Coxa w artykule opublikowanym w 1981 r. na łamach czasopisma „Millennium: Journal of International Studies”, który jest uznawany za klasykę gatunku ze względu na wpływ na dyskurs naukowy. Zaprezentowany w nim model zmian – stojący w całkowitej opozycji do realizmu i liberalizmu – opiera się na założeniu mówiącym, że trzy historyczne struktury pozostają we wzajemnym związku: siły społeczne (będące funkcją organizacji produkcji) oraz formy państwa i porządek międzynarodowy są funkcją idei, materialnego potencjału i instytucji¹³³.

Historiografia stosunków międzynarodowych odnosi się do historii badań. To wyjątkowo rozległy obszar intelektualnej aktywności w czasie i przestrzeni, mający istotne znaczenie dla samoidentyfikacji dyscypliny. Zdaniem autora tradycje trojakiego

¹²⁸ B. Buzan, R. Little, op.cit.

¹²⁹ A. Gałganek, *Historia...*, t. 1, op.cit., s. 7–12.

¹³⁰ Idem, „Westfalia” jako metafora genezy w nauce o stosunkach międzynarodowych, w: M. Pietraś, K. Marzęda (red.), op.cit.

¹³¹ Zob. m.in. J. Thompson, *State Sovereignty in International Relations: Bridging the Gap Between Theory and Empirical Research*, „International Studies Quarterly” 1995, nr 2, s. 213–234; J. Gaddis, *History, Theory, and Common Ground*, „International Security” 1997, nr 1, s. 75–85; C. Kennedy-Pipe, *International History and International Relations Theory: A Dialogue Beyond the Cold War*, „International Affairs” 2000, nr 4, s. 741–754

¹³² J. Hobson, *The Wealth of States: A Comparative Sociology of International Economic and Political Change*, Cambridge 1997.

¹³³ R. Cox, *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*, „Millennium: Journal of International Study” 1981, nr 2, s. 126–155.

rodzaju dały początek naukowym badaniom stosunków międzynarodowych. Pierwsza to wywodząca się ze starożytnej Grecji historia wojny peloponeskiej Tukidydesa¹³⁴, druga to idea racji stanu Machiavellego¹³⁵, a trzecia – mająca swe źródła w starożytnej myśli chińskiej koncepcja systemu trybutarnego jako pierwowzór współpracy międzynarodowej pod auspicjami hegemonu¹³⁶.

5. Podsumowanie

Analiza obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych upoważnia do sformułowania następujących wniosków.

Po pierwsze w obszarze tym zawierają się zjawiska i procesy o charakterze politycznym, ekonomicznym i kulturowym, które są wzajemnie powiązane. Stąd fałszywa jest teza mówiąca o polityczności jako wyłącznej cesze stosunków międzynarodowych. Podobną wagę mają bowiem twierdzenia o ich ekonomiczności czy kulturowości. Tak szeroki zakres przedmiotowy, obejmujący całokształt aktywności ludzi (wymiar humanistyczny), grup społecznych i narodów (wymiar społeczny), konstytuuje naukę o stosunkach międzynarodowych jako dyscyplinę badawczą. Ma to określone implikacje dla procedur badawczych, które zaczynają się od pytań. Oznacza to również, że na izolowanym gruncie nauki o polityce, ekonomii czy kulturoznawstwa nie można zadać adekwatnych pytań badawczych, które ujmowałyby złożoną naturę zjawisk i procesów międzynarodowych.

Po drugie obszar badawczy nauki o stosunkach międzynarodowych charakteryzuje się wyjątkową dynamiką zmian, a dokładnie jego szybkim rozszerzaniem. Procesy deregulacji i liberalizacji odegrały w tej dziedzinie kluczową rolę na równi z postępem technologicznym. Nie może to pozostawać bez znaczenia dla określenia jej granic, które z natury rzeczy muszą uwzględniać nowe zjawiska, jak choćby te opisywane przez biologię ewolucyjną i neurologię¹³⁷. W pełni uzasadnione okazuje się pytanie o to, gdzie zaczynają się i gdzie kończą stosunki międzynarodowe.

Po trzecie wyodrębnienie obszaru jest niezbędnym warunkiem teoretyzowania – gdyż określa jego przedmiot. Należy mieć na uwadze także to, że wyznaczanie granic dyscypliny jest w swej istocie przyjmowaniem założeń na temat świata realnego, którego istota, treść i formy są funkcją odwołania się badacza właśnie do pewnych metateoretycznych fundamentów. Tak więc jedni widzą obszar badawczy w kategoriach realizmu i jego odmian, a inni w kategoriach neoliberalizmu.

---

¹³⁴ Tukidydes, *Wojna peloponeska*, tłum. K. Kumaniecki, Wrocław 2004.

¹³⁵ F. Meinecke, *Machiavellism: The Doctrine of Raison D'Etat and its Place in Modern History*, London 1957.

¹³⁶ Z. Feng, *Rethinking the „Tribute System” Broadening the Conceptual Horizon of Historical East Asian Politics*, „The Chinese Journal of International Politics” 2009, nr 4, s. 545–574.

¹³⁷ P. Zak, J. Kugler, *Neuroeconomics and International Studies. A New Understanding Trust*, „International Studies Perspectives” 2011, nr 12, s. 136–152.

Po czwarte struktura podmiotowo-przedmiotowa obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych jest wyjątkowo złożona. W naturalny sposób sprawia to, że zawiera ona w sobie wiele dyscyplin, by wymienić najważniejsze: historię, prawo międzynarodowe, ekonomię, nauki polityczne. Taka wielodyscyplinarność stwarzała wyzwanie ze względu na potrzebę porównywania bardzo różnorodnych wyników badań, w których koncentrowano się na poszczególnych aspektach danego zjawiska i procesu międzynarodowego. W tej sytuacji powstało naturalne zapotrzebowanie na inter- i transdyscyplinarne ujęcia problemów, polegające na wymianie i zapożyczeniu teorii, modeli i koncepcji z różnych dziedzin wiedzy. Proces integracji na poziomie koncepcji i teorii prowadzi do ukształtowania się specyficznej dyscyplinarności – określonej mianem studiów międzynarodowych, które w zinstytucjonalizowanej formie noszą nazwę nauki o stosunkach międzynarodowych.

The Scope of the Discipline of International Relations

The aim of the article is to define the extent and nature of the scope of the discipline of international relations. It is our belief that this is the key factor determining its status as an academic discipline. This article addresses the ontological criteria for delimiting the discipline, and in this sense it continues certain threads presented in the article titled *The Subject, Theory and Methodology of the Science of International Relations*, published in Issue 1/2015 of “Stosunki Międzynarodowe – International Relations”.

The thesis formulated for the purpose of the article comes down to the statement that delimitation of the scope of the discipline of international relations is performed on the basis of an assumption on the level of ontology. Only on this basis can we formulate a further assumption, on the level of epistemology (theory). In other words, the question: ‘What do we study?’ precedes another question: ‘How to study it?’.

In the article the author proposes the application of the following criteria of delimiting the scope of the discipline of international relations: the institutional basis of this discipline, reconstruction of the notion of internationality, the level of analysis, subdisciplines.

Keywords: ontology of international relations, Jeremy Bentham, internationality, international studies, levels of analysis, foreign policy studies, security studies, area studies and global studies, international political economy, international institutions, history of international relations